

ANNA DZIEDUSZYCKA-MACHNIKOWA

PRZEŁOM MIĘDZY NEOLITEM A ENEOLITEM W ŚWIETLE BADAŃ NAD KRZEMIENIARSTWEM

Streszczenie referatu wygłoszonego na posiedzeniu naukowym
Zakładu Archeologii Małopolski Instytutu Historii Kultury Materialnej
w Krakowie dn. 26 IV 1968

W pracy niniejszej przedstawiono analizę pewnego zespołu faktów z dziedziny krzemieniarstwa neolitycznego Małopolski, wyznaczającego granicę między neolitem i eneolitem. Przełom ten, związany m. in. z upowszechnieniem miedzi jako pierwszego metalu, znalazł odbicie w wielu różnych dziedzinach. Najważniejszą z nich była zapewne gospodarka, ściśle związana z narzędziami, których ewolucję można prześledzić na podstawie źródeł archeologicznych. Narzędzia krzemienne stanowią podstawową grupę zachowanych źródeł. Ich analiza w poszczególnych kulturach daje obraz pewnych prawidłowości przebiegających różnie w różnych okresach. Trzeba podkreślić nasuwające się tu spostrzeżenie, że zasadnicze cechy związane z techniką obróbki krzemienia i typologią narzędzi kształtują się w pewnych zespołach odmiennie w zależności raczej od okresu chronologicznego niż od poszczególnych kultur.

Przy analizie wspomnianych materiałów dużo uwagi poświęcono stronie metrycznej wiórów i narzędzi wiórowych, posługując się metodą analizy metrycznej¹, której poddano z konieczności zespoły wiórów pochodzące przeważnie z osad, z braku dogodniejszych, bardziej jednorodnych ze składów lub pracowni. Analizie porównawczej poddano również wytwory wykonane z tego samego surowca, ponieważ wiele ich cech jest uwarunkowanych jakością surowca. Zaobserwowano więc, że z tego samego surowca wykonywano w różnych kulturach różne pod względem metrycznym wióry. Jako przykład podamy zespół wiórów z Siedlisk, pow. Miechów, wykonanych w surowcu jurajskim podkrakowskim, gdzie średnia kategoria metryczna wynosi dla wiórów — 32, dla drapaczy — 42, dla noży półtylcowych — 32. Natomiast średnia kategoria metryczna wiórów ze składu w Dodowie, pow. Proszowice, wykonanych z tegoż surowca, wynosi 64/75. Zespół z Siedlisk związany jest z kulturą lendzielską, skład z Dodowa — z kulturą pu-

¹ A. Dzieduszycka-Machnikowa, *Próba zastosowania metody statystyki metrycznej do datowania nakopalnianej pracowni krzemieniarskiej w Sęspowie, pow. Olkusz*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, lipiec—grudzień 1966, s. 4.

charów lejkowatych. Podobnie w zespołach z osady lendzielskiej w Samborcu, pow. Sandomierz, i Malicach, pow. Sandomierz, znajdują się wióry z surowca świeciechowskiego, których średnia kategoria metryczna wynosi dla wiórów z Samborca — 43, dla drapaczy — 42, dla noży półtylcowych — 42; dla wiórów z Malic — 34 (innych brak). W wymienionych zespołach znajdują się też małe rdzenie odpowiadające pokrojem opisanym wiórom. Drugą grupę wiórów i narzędzi z surowca świeciechowskiego stanowią zespoły z osad kultury pucharów lejkowatych: Ćmielów, pow. Opatów, gdzie średnia kategoria metryczna wynosi: dla wiórów — 63, narzędzi wiórowych — 63, drapaczy wiórowych — 63; Pieczyska, pow. Sandomierz: dla narzędzi wiórowych — 55, drapaczy — 63, składu wiórów na osadzie — 75; Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów: dla wiórów — 65, wiórów retuszowanych — 55, drapaczy — 63, składu wiórów na osadzie — 66. Podobnie jak dla surowca jurajskiego i świeciechowskiego, znajdujemy przykłady dla surowca nadbużańskiego, który używany jest w Małopolsce głównie w eneolicie (kultura pucharów lejkowatych i sznurowa) i występuje w postaci dużych, szerokich wiórów typowych dla tych kultur. Można jednak przytoczyć porównanie metryczne wiórów z tego surowca na Węgrzech, występujących w różnych postaciach metrycznych w dwóch kulturach: Tiszapolgar i Bodrogkeresztur. W nieco starszej kulturze Tiszapolgar średnia długość wiórów wynosi 5,5 cm, w następującej po niej kulturze Bodrogkeresztur: 8 cm z osad i 10,5 cm z cementaryzyska. W okresie przejściowym między tymi kulturami zdaje się dokonywać przełom w cechach metrycznych wiórów. Na terenie Małopolski przełom ten miał miejsce między II a III fazą kultury lendzielskiej oraz w trakcie trwania kultury pucharów lejkowatych. Pracownie surowca świeciechowskiego oraz takie osady, jak Ćmielów, Pieczyska, Książnice Wielkie, Gródek Nadbużny, Kamień Łukawski, umieścić trzeba już po tym okresie.

Z przełomem metrycznym związana jest zmiana w ukształtowaniu i sposobie eksploatacji rdzenia. Rdzenie wykonywane przed przełomem mają wąską, wypukłą odłupnię umieszczoną często na krótszej osi konkrekcji, co sprzyja wykonywaniu węższych, krótkich wiórów. Cechy te występują w kulturze lendzielskiej w Małopolsce, a także na południu w kulturach: nadcisańskiej, bukowogórskiej i Tiszapolgar. Rdzenie po przełomie mają szeroką, płaską odłupnię umieszczoną zawsze na najdłuższej osi konkrekcji. Są to rdzenie ostatnich faz kultury pucharów lejkowatych w Małopolsce, a także kultury bodrogkereszturskiej i in.

Z przełomem metrycznym wiórów wiąże się też zmiana typologiczna narzędzi. Poprzednio używano narzędzi złożonych, przede wszystkim sierpów powstałych z wkładek sierpowych. Później zastępują je długie wióry z piłkowato retuszowaną krawędzią boczną.

Wyżej wymienione zmiany wykazują powiązania. Są one objawem czegoś, co zaistniało w pewnym specyficznym okresie. Przyczyny zmian trzeba by poszukiwać w gospodarce lub może w nowych wzorach związanych z pojawieniem się narzędzi miedzianych.

Przełom metryczny zaznacza się też w sąsiednich kulturach eneolitycznych: schönfeldzkiej, sznurowej (Niemcy), ostatnich fazach kultury pucharów lejkowatych i lendzielskiej (Polska), fatianowskiej i trypolskiej (ZSRR) czy bodrogkereszturskiej (Węgry, Słowacja, Rumunia).